

Documentele lui Ștefan cel Mare. Publicate de Ioan Bogdan. București. Atelierele grafice Socec et Co. Societate anonimă 1913. Vol. I. Hrisoave și cărți domnești: 1457—1492. Vol. II. Hrisoave și cărți domnești: 1493—1503. Tractate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori: 1457—1503. Nagy 8-rétű XLVI, 518 és XXI, 611 lap.

Tíz esztendővel ezelőtt (1504 július 2-án) négyszázadik évfordulója mult István moldvai vajda halálának. Kortársa volt Mátyás királynak, mert 1457 április havában jutott trónra, de túlélte és utódja, II. Ulászló idejében halt meg. Hosszú életű, vitéz, bölcs fejedelem volt, a ki a moldvai vajdaságot úgyszólván újraalapította és hatalma tetőpontjára emelte,¹ a miért őt a román történetírás „Nagy“ melléknévvel tisztelte meg, azért is, mert századának dicsőségét Románia történetének egyetlen korszaka sem multa felül.²

E nevezetes uralkodó halálának évfordulóját Romániában szerte megülték, ám „Ștefan cel Mare“ emlékezetének a román kormány hivatalosan azzal hódolt, hogy *kiadta államköltségen* a nagy vajda okleveleit a fenti két kötetben. Nálunk árpádházi királyaink okleveleit 1829-től kezdve 15 év fáradságával és költségével magánember, *Fejér* György adta ki 40 kötetben. Fejér nagy kiadványa hézagos is, ritka is, de azért *még nem akadt új kiadása*, sőt *egyetlen királyunk* okleveleit sem gyűjtötték még összefoglaló kiadásban össze. Pedig külföldön, nagy és kis nemzetek ilyesmire már évtizedek óta áldoznak. A román kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, néhai Spiru C. *Haret* is *Bogdan* Jánost, a szláv nyelveknek a bukaresti egyetemen működő nagy hírű tanárát szólította fel, hogy gyűjtse össze és adja ki István vajda okleveleit és leveleit. Ezek az oklevelek (nem számítva néhány latint) mind ó-szláv nyelvűek, a mely nyelv a XV. században a görög-keleti egyház befolyása következtében a moldva-havasalföldi vajdaságok kancelláriáinak is hivatalos nyelve volt. Ezzel a nyelvvvel a brassói születésű Bogdan kora ifjúságától foglalkozik és előzőleg is számos ó-szláv tanulmányt adott ki. Így e korszakalkotó kiadvány nem is juthatott az övénél méltóbb kézbe, mert neki megvolt hozzá egyaránt készültsége, kitartása és szorgalma.

¹ N. Iorga: Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen I. (Gotha, 1905.) 363. l.

² Bogdan műve I. kötete Előszavának 10. l.

Bogdan erre a megbízásra ismételten átkutatta Románia és Ausztria-Magyarország levéltárait, két ízben pedig Oroszországéit és István vajda legfontosabb okleveleit ezekben találta. Kutatásai eredményeül munkájában 448 oklevelet adott ki. Ezek kétharmadrészben eredetiben maradtak reánk s közülük 25 Brassó város, 2 Besztercze város, 1 pedig Prázmár község levéltárában. Ez a nagy fáradsággal összegyűjtött oklevélanyag már most jó rendben és díszes köntösben s egy olyan gondos, szép kiadásban jelent meg, a mely ritkítja párját, sőt alighanem magában álló. Bogdan módszere az, hogy közli magát az oklevelet, élén rövid kivonatával, jegyzetben pedig minden szükséges felvilágosítással; ismerteti az oklevél külső alakját, pecsétjét és köriratát; ha az oklevél kiadatlan, adja szó szerinti fordítását, ha előbb már valahol megjelent volna, megmondja róla hol található és kijavítja a közölt szöveg és fordításának minden fontosabb hibáját. Ezzel az eljárással az volt a célja, hogy kiadványa feleslegessé tegyen minden előző kiadást s ezt tökéletesen elérte. Kiegészítő módszerét azzal is, hogy az oklevelek családtörténeti adatait leszármazási táblákba foglalta, hogy minden helynevet megmagyarázott, megállapított s minden jogi kifejezést interpretált, úgy hogy ezek a felvilágosítások sokszor egész értekezésekké bővülnek s azáltal fontos adalékokat nyújtanak Moldova genealogiájához és régi helyrajza ismeretéhez. Ezekből következtetést vonhatunk arra is, miként folyt le ez ország megalapítása, benépesítése s milyen volt idők folyamán kormányzása és intézményeinek felállítása. Mindezt bő indexek egészítik ki: a személy- és helynevek, a tárgyak jegyzéke, a szláv és oláh kifejezések nomenclaturája s az oklevelekben előforduló sajátos oláh nyelvtani alakok felsorolása, meglepő áttekinthetőséggel és részletességgel bemutatva.

Ez azonban nemcsak a kiadó tudományosságát dicséri, hanem megbízója liberálisát is, a mely neki teljesen szabad kezet biztosított. Nagyon hasznos végül egy 155 munkát felmutató könyvészeti jegyzék is, számos felhasznált magyar kiadvány címével, meg az oklevelek időrendi tárgymutatója, melyben minden egyes irat tartalmát megtaláljuk 2—3 sornyi kivonatban.

Bogdan két részre osztotta gyűjteményét. Az egyikbe István vajda adományleveleit s egyszerű belügyi okleveleit sorozta, a másodikba — a mely kisebb — tulajdonképpen leveleit, államszerződéseit, külföldi követségei iratait, kereskedelmi szerződéseit és árusoknak avagy városoknak adott kiváltságleveleit. E második részben számos hazai vonatkozást is találunk, míg az első rész birtokügyi anyagából összevetés útján a mi földünk népvizszonyaira, falusiak és árusok jogi és gazdasági állapotára is sok okulást meríthetünk. Nincs terünk ez anyag bővebb ismertetésére, éppen csak mutatóul ragadunk ki belőle néhány jellemzőbb adatot.

István vajda 1459 május 20-án (az I. kötet 30. l.) meghagyja, hogy a Bacău-megyében fekvő és a bisztriczai monostorhoz tartozó Lukacsesti falu magyarjai püspöki adójukat a monostornak fizessék meg, nem valami püspöknek, sem pedig a vajdai embereknek. A vajda 1470-ben olyan szőlőföldet adományoz el, a melyet ő Härlău határában (l. 150) Korlát László, Tót István, Sebestyén, Farkas és Imre nevű „szegény emberektől“ vásárolt. Egy Korlát (l. 183) 1473-ban a vajdát szolgálja, de rajtuk kívül még az alábbi moldvai magyarokkal találkozunk a két kötetben: Agata asszony, Gáspár, Horvát Lőrincz, Kis László, Oláh János, Zsurka mézáros Härlăuban; Barta és Tamás Vasluiban; Bocz Laczkó és Lukács, Boncsok, Borcsa diák, Botos, Buda, Buza János és Mihály, Dienes bíró, Domokos, Farkas János és Péter, Horvát Márkus, Indre (Endre), Lyukas Péter, Mátyás diák, Mihály mester, Násfa Illés, Néman István, Pogán Dancsul, Szakállas Iván, Tódor. Magyar vagy magyar hangzású helynév is elég van Moldovában. Így pl. Almás, Aszó, Bălăntești, Berkes, Botosfalva, Buda, Farkas-hegy, Fedelesáni, Hodor, Halom, Lyukas (domb), Lasloeni (Lászlófalva), Madarász (Mădărjaci), Băthoryak patakja (Părăul Bătreștilor), Almásmező (Poiana Almaș), Rekető (viz), Szakállas, Szákuly (Săcui) falu és patak, Szalonc patak, Hideg Szamos (ó-szlávul Studen Sumuz), Tamásfalva (Tămășeni), Tarkó vize, Tatros (Trotuș) falu meg folyó, Ungurași, Ungureni, Valea Ungurului, Viile Ungurenilor Bacău mellett stb.

Ezeket a magyar vonatkozású neveket az indexből irtuk ki, a mely nagyon pontos, csak azt sajnáljuk benne, hogy a névmutató a *keresztnevek* bétürendjében van szerkesztve, nyilván azért, mert a helynév a XV. században nem mindig családnév is egyuttal, de a kutatást ez a sajátos beosztás mégis megnehezíti, daczára a megfelelő utalásoknak.

A gyűjtemény másik feléből kiválóan fontosak István vajdának Brassó városához intézett levelei. Az elsőben (1457-ben) engedélyt ad árusainak, hogy országába jöhessenek portékájukkal. A következő évben megújítja a régebbi moldvai vajdától kapott kiváltságokat s felsorolja egyenkint, hogy a behozott posztó és más szövet után hol mennyi vámot kell fizetnie. Később (1472-ben) teljes szabadságot ad a brassóiaknak az országban való kereskedésre. Majd kardot, fegyvert, lószerszámot vásárol tőlük, mikor pedig háborúba keveredett a törökkel, ennek minden jelenetéről értesíti s vigyázásra inti őket. Ez jól eshetett nekik s ezért minden más alkalommal ismét arra kérte őket, hogy beküldött vásárló embereinek engedjék el a városi vámot, a mit hálából bizonyára meg is tettek. A brassóiakhoz intézett levelek egyrésze latin nyelvű. Adatokat találunk a munkában Balassa Ferencz szörényi bánról és Czobor Imréről, meg Telegdi István erdélyi vicevajdáról is, a kik 1503-ban magyar követségben jártak István vajdánál, meg Mátyás király

1475-iki havasalföldi hadjáratáról, a mit a kiadó magyar kiadványokból idéz s vesz át, sok helyen megjavítva azok hibáit.

István vajda oklevéltára teljén gazdag, új forrásanyaggal bővíti történettudásunkat, a mi annál fontosabb, hogy ez az eddig ismeretlen anyag mind a Mohács-előtti időből való. Bogdan tanár e mintaszerű, becses műve egyébiránt legújabb kiadványa Románia Történelmi Bizottságának, a mely már eddigelé öt kötettel gyarapította a történetirodalmat. Ezt a bizottságot 1910 februárius 19-én szentesített törvény alapján szervezték, avval a czéllal, hogy román vagy Romániáról szóló idegen nyelvű krónikák, oklevelek s más forrásmunkák és irodalmi emlékek kritikai kiadásáról gondoskodják, a mire neki az állami költségvetés évente 25.000 frankot biztosít.

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.

Erdélylyel foglalkozó középiskolai Értesítők 1914-ben.

A mult tanévi hazai iskolai Értesítőkben a következő erdélyi tárgyú értekezéseket vettük észre :

Erdély választott püspökei. (1618—1695.) Levéltári kutatásai alapján írta Dr. *Temesváry János* szamosújvári m. kir. állami főgimnáziumi tanár. Második rész. (1663—1695.) Szamosújvár, 1914. Todorán Endre „Aurora“ könyvnyomdája. 8-r. 122 lap.

Temesváry munkájának második füzeté látott ezzel napvilágot.¹ A munka első füzeté 1639-ig adta ama püspökök életrajzát, kiket apostoli királyi hatalmára való hivatkozással a magyar király erdélyi püspökökké nevezett ki, holott Erdély különálló ország volt ebben az időben. A menyenyiben a Szentszék ezek megerősítését megtagadta, csak mint választott püspökök szerepelnek. A második füzet folytatólagosan az erdélyi püspökség visszaállításáig, 1695-ig öt kinevezett püspök életrajzát nyújtja. *Tolnay Ferencz* (1663—1666) legnagyobb érdeme a jáki templomnak, melynek apátja volt, rendbehozatala. E mellett kiváló szónok hírében állott. *Szenttamásy Máté* (1667—1676) csíkmegyei származású, csornai prépost volt. Nevéhez fűződik a csornai prépostsági templom teljes újjáépítése, tekintélyes alapítványa pedig a gyulafehérvári napnevelőintézetbe jutott. *Mokcsay András* (1676—1679) kassai plébános, majd 20 évig egri nagyprépost volt. Követi megbízásban járt I. Rákóczi Ferencznél, majd Báthory Zsófia kérésére az ő és fia ügyében szintén Mokcsay vette fel a bécsi udvarral a tárgyalások fonalát. *Sebestyén András* (1679—1683) csornai,

¹ Az első füzetet Dr. Veress Endre ismertette az „Erdélyi Múzeum“ 1913. évf. 379—380. l.

leleszi, majd szepesi prépost, jó viszonyban állott I. Apafi Mihályval, Szepcsényi felszólítására meg ő vezette Thökölyvel az alkudozásukat, sőt utóbb maga is meghódolt Thökölyinek. „Egyszerű, jó hazafi, éppen olyan alaposan gyűlölte a német minisztereket s tábornokokat, mint bármely kurucz vezér“. *Kada* István (1685—1695) papi erényeivel tünt ki. A munka kiegészítő részét alkotja az Okmánytár (60—110. l.), főleg a püspökök kinevezési okirataival s végül a Név- és Tárgymutató. Főérdeme a szerzőnek, hogy az erdélyi vál. püspökök tevékenységét és alkotásait felkutatta s minden reájuk vonatkozó adatot pontosan felsorol. A munka elég részletes, vallásos érzéssel megírt, nevelési elvekben bővelkedő, tanulságos olvasmány. Jobb lett volna azonban e két külön részt összefüggő egészben, folytatólagos lapszámozással s egy okmánytárral, meg név- és tárgymutatóval kiadni.

A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepülése idején (1579—1588.) Irta Dr. *Biró Venczel* kegyesrendi tanár. Kolozsvár, 1914. A „Szent Bonaventura“ könyvnyomdája. 8-r. 25 lap.

A hitújítás az erdélyi katolikusok erejét meggyöngyítette, az egyházi vagyon elvétele, a püspökség megszüntetése, a papság kiutasítása után a katolikusok száma egyre fogyott. Báthory István behívására a jezsuiták vállalkoztak arra, hogy a katolikusokat a végpusztulástól megóvják. Nagyváradon, Kolozsvárott, Gyulafehérvárott megtelepedve, ezen helyeken iskolákat nyitnak, Kolozsvárott szemináriumot, főiskolát alapítanak, meghívásokra missziókat tartanak. Iskoláikkal, beszédeikkel, hitvitáikkal, röpírataikkal nagy hatást gyakorolnak, működésük nyomán élénk katolikus hitélet indult meg Erdélyben. A hitélet emelkedése az ünnepek gyakoribb megüléséből, szentbeszéd hallgatásából, a körmeneteken való megjelenésből, a gyakori gyónásból és áldozásból, házasságkötésekből, a szent helyek tiszteletéből nyilvánvaló. E fellendült hitélet feltárása célja jelen értekezésnek. Egyéb megjelölt források mellett fő forrása volt a „Fontes Rerum Transylvanicarum“ adatokban bő három első kötete.

Emlékek a régi kollégiumi életből. Irta *Lénárt József* ref. koll. tanár, ny. esperes lelkész. Marosvásárhely, 1914. Benkő László kollégiumi könyvnyomdája. 8-r. 56 lap.

Nyugalomba vonuló kollégiumi tanár, egykori kollégiumi növendék visszaemlékezései, kedves emlékei alkotják ezt az értekezést. Mintegy a jövőd feledéstől akarja megmenteni az erdélyi kollégiumok speciális kifejezéseit, szólásformáit és nyelvét. A régi kollégiumi szokások, játékok, szórakozások megörökítésével a szerzőnek az a gondolata, hogy a most élő nemzedéknek legyen emlékeztető jelök arra, hogy a kollégiumoknak is — mikor régi jellegökből kivetkőznek — át kell esniök e korszakos átalakulás, hanyatlás, megújulás küzdelmes fokozatain. Betürendbe szedve 174 kifejezés magyarázatát kapjuk, közben jó történelmi magyarázatokkal kísérve.

A kollégiumok régi növendékei mindenesetre jóleső visszaemlékezéssel, a mostaniak s a jövődők pedig érdeklődő kedvteléssel fogják e munkát olvasni, a mely úgyszólván kiegészítője annak a képnek, melyet a marosvásárhelyi kollégiumi életről néhai *Koós* Ferencz rajzolt meg 1890-ben emlékirataiban.³

Bethlen Gábor emlékezete. 1913 november 15-én, Bethlen Gábor trónfoglalásának 300 éves évforduló ünnepén elmondta *Makkai Ernő* ref. kollégiumi tanár. Kolozsvár, 1914. Gombos Ferencz lyceum-könyvnyomdája. 8-r. 31—38. l.

Ismerteti Bethlen kulturális érzékét, melylyel különösen az erdélyi ref. közoktatásügynek tett jó szolgálatot. Bethlen legnagyobb érdemét iskolaalkotásaiban látja. Az erdélyi ref. iskolák, bár nem mind veszik tőle eredetüket, hiszen a kolozsvári ref. kollégium is Báthory Gábortól származik, de az ő szellemében működnek. Sajnos, ez az egyedüli Értesítő, a mely Bethlennel — bár szintén csak beszédformában — foglalkozik. Folyóiratunk ez évben minden számát neki szenteli, joggal elvárhatnánk tehát, hogy Bethlen 300 éves emlékünnepe iskoláinkban is nagyobb méltánylásban részesült volna.

Az erdélyi püspökség visszaállításának kétszázéves évfordulója. Az intézet 1913 deczember 8-án rendezett ünnepélyén elmondta *Haraly Béla* róm. kath. főgimnáziumi tanár. Gyulafehérvár, 1914. Papp György könyvnyomdája. 8-r. 7—12. l.

A reformáció idején megszűnt erdélyi püspökség megszűnésének és visszaállításának rövid áttekintését adja Mártonffy Györgynek 1713-ban történt kinevezéséig.

Kirándulás Erdélybe. (1914 május 30—június 3.) Irta *Vidovszky Kálmán* ág. h. ev. Rudolf-főgimnáziumi tanár. Békéscsaba, 1914. A „Békésmegyei Függetlenség“ könyvnyomdája. 8-r. 21 lap.

Megnézték Brassót, Fehértemplomot, Tusnádot, Szent Anna-tavat, torjai bűdös barlangot, Gyergyószentmiklóst, Kolozsvárt, Marosújvárt. Tanulmányúton lévő diákcsoport apró-cseprő úti kellemetlenségei, mulatságai, az egyes helyek látnivalóinak megnevezése található együtt. Az ilyen tanulmányi kirándulások közlésének közös hibája az, hogy inkább csak külsőségeket írnak le, evést, ivást, kiadások összegét, látnivalók felsorolását. Ezekből nem tanul senki semmit, holott ha már kényomtadják, akkor lenne a közlésnek értelme, ha az ifjúság többi része is tanulságokat meríthetne társai élvezetes útjából. A mostani kirándulók is több művelődéstörténeti, gazdasági ismeretet juttathattak volna itthon maradt társaik birtokába.

(Kolozsvár.)

B. V.

³ Koós Ferencz: Életem és emlékeim I. kötet (Brassó, 189.) 86—149. l.